SZAKÁLY FERENC

KÉT ELVESZTEGETETT ÉVTIZED

1664 • 1683

Buzogány
(17. század)

Amikor gróf Raimondo Montecuccoli tábornagy, a Haditanács elnöke vezényletével a némi szövetséges erőkkel is kiegészített császári ármádia 1664. augusztus 1-jén Szentgotthárdnál megalázó vereséget mért a kétszeres túlerőben levő törökökre, nemcsak az érintett magyarok, az érdeklődő külföldiek is úgy érezték: eljött a rég várt pillanat arra, hogy a törököket, ha nem is az egész Magyar Királyságból, de legalább a megszállt terület jelentős részéről kisöpörjék. Erre azonban még két évtizedet várni kellett.

Elképzelhetjük a közvélemény megbotránkozását, amikor kiderült, hogy Montecuccoli nem támadja a Szentgotthárdnál megvert hadakat, a császár pedig sürgősen béketárgyalásokat kezd a nagyvezírrel. A fővezér azzal indokolta passzivitását, majd meghátrálását, hogy a törökök még mindig túlerőben vannak, ám mindenki tudta: egészen másról van szó. A császári udvar nem is nagyon titkolta, hogy mindenáron, a lehető leghamarabb le akarja zárni a keleti fronton támadt konfliktust, amelybe egy esztendővel korábban szándéka ellenére keveredett.

Szégyenteljes béke

A keleti hadszíntéren töltött minden perc csökkentette a császári hadsereg esélyeit a Nyugat-Európában immár régóta folytatott háborúban, amelynek tétje az Európa feletti hegemónia volt – legalábbis az egymással birkózó Habsburg Monarchia és Franciaország elképzelése szerint. A két abszolutisztikusan berendezett feudális mintaállam még sokáig nem érzékelte, hogy a helyzet a két köztársaság: Anglia és Hollandia állásfoglalásától függ, amelyek féltékenyen őrködtek a kontinentális egyensúly felett.

Az augusztus 10-én Vasváron megkötött megállapodás azonban még így is alulmúlt minden várakozást. A békeszerződés török kézen hagyta az 1660 és 1664 közt elfoglalt valamennyi várat; a Habsburgok semmi mást nem kaptak cserébe, mint a keleti béke reményét. Miután a Porta mind az Erdélytől 1660-ban elvett Nagyváradra, mind pedig az 1663-ban elfoglalt Érsekújvárba pasát helyezett, a magyar területen kialakított vilajetek száma négyről hatra emelkedett. Az 1663–64. évi háború azonban már egyértelműen mutatta a keresztény hadak fölényét, amely mintegy előre garantálta, hogy ha a Habsburgok egyszer mégis elszánják magukat egy komolyabb keleti háborúra, a fejlődésben a harcászat és hadászat terén lemaradt törököknek kevés esélyük lesz.

A magyar társadalom a dolog természeténél fogva egy emberként hördült fel a vasvári békepontok szeptember végi kihirdetése után, amelyekből megérthette, hogy a birodalmon belüli súlya, ha ez egyáltalán lehetséges, még tovább csökkent. A vasvári béke közismerten távlatos folyamatok kiindulópontjává vált, a szakirodalom mégsem hangsúlyozza eléggé azt a tényt, hogy 1664 alapvető minőségi változásokat hozott a magyar–török viszonyban és ezzel egyszersmind a magyar rendek Bécshez fűződő viszonyában is.

Bécs és a magyarság jövője

A császári magyarázat meghallgatására Bécsbe rendelt urak kezdetben még hajlottak arra, hogy akceptálják az udvar szempontjait – ha nem is minden ellenállás nélkül –, sőt akadtak köztük olyanok, akik a történtektől függetlenül tartották magukat az évszázados magyar politikai doktrínához. Vagyis: felháborodásuk ellenére azt vallották, hogy a magyarság jövőjét csakis Bécs támogatása biztosíthatja, a törökökkel csupán időlegesen és körülhatárolt célok érdekében szabad összefogni Bécs ellenében. Főleg az adminisztrációt irányító főpapok – Lippay György és Szelepcsényi György esztergomi érsek, egyben főkancellár – tartottak Béccsel, amely ekkor már nyíltan támogatta erőszakos ellenreformációs törekvéseiket.

A magyar történetírás meglehetősen ellenséges velük szemben, s vannak, akik hajlamosak hazaárulókként, a bécsi érdekek gátlástalan kiszolgálóiként bemutatni őket. Az alábbiakból – reméljük – kiderül, hogy ez azon szemléletmód következménye, amely eleve a Béccsel szemben lázadó urak, köznemesek és katonák – kuruc – nézőpontjára helyezkedik, ezt tekintve a Magyar Királyság fennmaradása szempontjából jobb útnak. Pedig tulajdonképpen ez utóbbiak szakítottak a Bocskai végrendeletében (is) megfogalmazott alapelvekkel, amelyek mindkét hatalomtól kellő távolságtartást javasoltak, a törököt azonban csupán felhasználandó elemként vették számításba, amellyel keresztény embernek őszinte kapcsolata nem lehet.

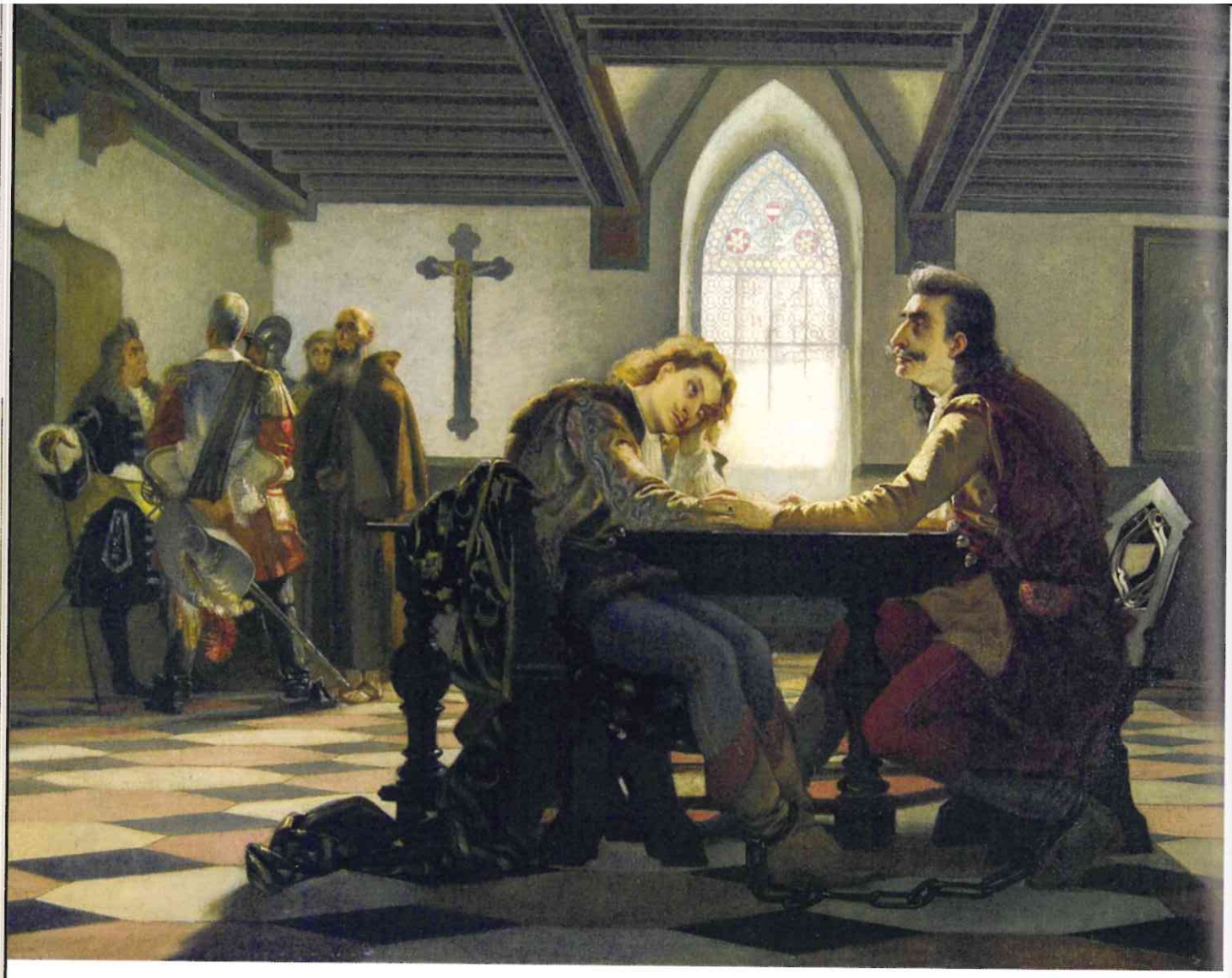
Felületesen szemlélve valóban könnyen úgy tűnhet, hogy a magyar rendek 1604-től – igaz, kisebb-nagyobb megszakításokkal – folyamatosan harcban álltak Béccsel, amely korlátozni kívánta alkotmányos jogaikat. A történetírásnak van egy olyan vonulata, amely 17. századi történetünket Bocskaitól II. Rákóczi Ferencig nemzeti szabadságharcok szüntelen sorozatának láttatja. Valójában szó sincs összefüggő sorról, a Bécs elleni magyar felkelések – amennyiben egyáltalán felkelésnek minősülnek – különböző típusokhoz tartoznak. A századelő küzdelmeiben a Habsburg Birodalom gyakorlatilag a tartományok rendi konföderációjává alakult – ebben Bocskainak valóban nagy szerepe volt –, egyébként azonban az udvar és a rendek viszonya harmonikusnak mondható. A Bethlen, majd I. Rákóczi György által a Habsburgok ellen indított hadjáratok két állam konfliktusának minősíthetők, függetlenül attól, hogy abban királyi magyarországiak is részt vettek, illetve – a vallásszabadságot biztosító békepontok révén – hasznot húztak (az idő múlásával egyre szórványosabban).

Egy szomorú mozzanat

1664-et követően a magyar rendiség gondolkodásában megjelent az a minden korábbi alapelvvel szemben álló elképzelés, hogy magyar földet török függésbe adni nem bűn, hanem politikai eszköz. Így történhetett meg, hogy 1666-ban maga az országos rendek vezetője, Wesselényi Miklós küldött követeket a Portára, kitapogatni, hogy a királyság Habsburg-kézen lévő része – természetesen megfelelő adó ellenében – nem kaphatna-e Erdélyéhez hasonló státust. Vagyis nem biztosíthatnák-e uralmukat Bécs helyett a Porta védőszárnyai alatt. Ezzel az 1541-ben három részre szakított Magyar Királyság – leszámítva talán egy keskeny horvátországi sávot – valamennyi egysége a Porta irányítása alá került volna.

A török felé tájékozódók felett nem lenne szerencsés pálcát törni, hiszen számukra a vasvári béke azt jelezte: Bécsre egyre kevésbé számíthatnak, s könnyen megeshet, hogy nagyobb hadi vállalkozás nélkül amúgy is török megszállás alá kerülnek. Ha már így van – gondolhatták –, jobb elébe menni a dolgoknak, s biztosítékokat szerezni alattvalóik feletti uralmuk átmentése érdekében. A váltás kegyetlenül nehéz – az érzékenyebbeknél kifejezetten tragikus – lehetett, hiszen a kor valamennyi forrása azt tanúsítja, hogy a magyarok mélységesen idegenkedtek mindentől, ami török. (Ez odáig terjedt, hogy még a legfinomabb török ételek is undort keltettek bennük.) A Porta azonban, nagyra tartva a vasvári béke értékét – hiszen a Földközitenger medencéjében készülődött leszámolni a velenceiekkel –, egyszerűen elhárította a felkínálkozást.

Az 1666. évi felajánlkozásban legalább még volt valamiféle politikai el-

képzelés; ehhez képest az a Bécs elleni szervezkedés, amely Wesselényi, Zrínyi Péter horvát bán, Nádasdy Ferenc országbíró és I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem vezetésével egy – ezúttal valóban Habsburg-ellenes „nemzeti" – felkelés tető alá hozására irányult, történelmünk legszomorúbb mozzanatai közé sorolandó.

Bármennyire megragadja is a kései utódot Benczúr Gyula romantikus festményén a bécsújhelyi siralomházban a halálra készülő Zrínyi, Nádasdy és Frangepán, nem feledhetjük, hogy kevés olyan felelőtlenül előkészített és rosszul lebonyolított mozgalom akad a magyar történelemben, mint az 1670-ben szárba szökött Zrínyi–Nádasdy–Rákóczi-mozgalom. A résztvevők kezdetben inkább azzal tűntek ki, hogy buzgón jelentgették fel egymást Bécsben, hogy aztán ismét meggondolják magukat, és a szervezkedők közé álljanak. Még szánalmasabb volt a megmozdulás, amelyet csak erős túlzással lehet felkelésnek nevezni. Az összeesküvők – akiknek már nélkülözniük kellett egykori vezérüket, az 1667-ben elhalálozott Wesselényit – nem tisztázták a török szerepét, összehangolatlanul, hebehurgyán indították meg a császáriak elleni támadásaikat, amelyek így nem is járhattak eredménnyel.

Propagandisztikus példastatuálás

Bécs ezúttal szakított a hasonló megmozdulások esetén szokványos magatartásával. Addig ugyanis nem járt különösebb kockázattal, ha egy magyar főúr valamelyik Habsburg-ellenes mozgalomhoz csatlakozott. Bizton számíthatott arra, hogy a küzdelem lezárulta után kegyelmet, esetleg tekintélyes birtokot és méltóságot kap. Bécs furcsa reakcióit – azon túlmenően, hogy a Habsburg-dinasztia nem tartozott a vérszomjas dinasztiák közé – elsősorban az magyarázza, hogy a Magyar Királyság megmaradt részeit nem lehetett a nagybirtok és a nemesi vármegyék közreműködése nélkül kormányozni, s a király az adminisztráció megszakadásának veszélye nélkül nem vállalkozhatott nagyobb személycserékre. Arról nem is beszélve, hogy a magyar alkotmány igen széles körű védelmet biztosított a vádlottaknak, ügyüket csak magyar bíróság tárgyalhatta, szabadlábon védekeztek. (Mindehhez még hozzá kell tenni, hogy az egymást követő Habsburg uralkodók a magyar nemesség megnyerésére törekedtek; nem rajtuk – kivált nem I. Ferdinándon – múlt, hogy az udvart nem magyar, hanem cseh és osztrák arisztokraták uralták.)

Frangepán Ferenc kivégzése Bécsújhelyen. A betűjelek jelentése: A – a várost körülvevő falak; B – bástya, siralomház C – kút; D – gróf Frangepán Ferenc; E – a gróf apródja; F – a hóhér pallosával; G – Gvárdián atya; H – A kapucinus kolostor; I – Az őrség kapitánya; K – kapucinus atya; L – Kéz levágására való tönk és kard; M – A lefejezett Zrínyi gróf teste fekete vászonnal letakarva

Madarász Viktor: Zrínyi és Frangepán a bécsújhelyi börtönben (1866).
A Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel miatt elfogott főurak búcsút vesznek egymástól a kivégzésük előtt, 1671. március 31-én. A hősi halálra készülő idősebb Zrínyi Péter erőt sugároz a fiatal, szenvedő Frangepán Ferenc felé.

Paradox módon a szelíd lelkületű, lelkiismeretes I. Lipót nevéhez fűződik az udvar politikájában beállt fordulat, amely teljesen megfelelt a kor abszolutisztikus uralkodói gyakorlatának. Zrínyit és sógorát, Frangepán Ferencet, valamint Nádasdy Ferencet idegen bíróság ítélte halálra, s látványosan megrendezett kivégzésüknek rézmetszetek csináltak „propagandát". I. Rákóczi Ferenc életét horribilis összegért váltotta meg édesanyja, Báthory Zsófia, akire a felső-magyarországi ellenreformáció oszlopaként Bécsnek amúgy is szüksége volt. A köznemesi résztvevők közül kevesen kerültek hóhérkézre, annál nagyobb volt azoknak a száma, akiknek birtokát – kivált a csaknem színprotestáns Felső-Magyarországon – az udvar elkobozta, ami egyet jelentett a száműzetéssel. Az 1671-ben kivégzettek emlékezete sötét árnyat vet a magyarországi Habsburg-uralom időszakára, jóllehet tudnivaló, hogy a jakobinus mozgalomig – tehát több mint kétszázötven esztendő alatt – egyedül ők lettek politikai indíttatású per áldozatai. Az ellenük hozott ítélet jogszerűsége aligha lehet kétséges. (Nem így Erdélyben, ahol már a 16. században, kivált 1594-től sűrűn hulltak a legbüszkébb fejek, s ahol nem volt ritka a fejedelmi birtokállomány gyarapítását célzó koncepciós per sem.)

Abszolutisztikus alkotmányátalakítás

Az 1671. évi kivégzések a magyar arisztokrácia vezető rétegének húsába vágtak, ám nyilván csakhamar feledésbe merült, hogy Bécs a felkelés bukásához nem kötött abszolutisztikus kormányzati kísérletet, s nem kapcsolta össze a vallás ügyével. A leglátványosabb akciónak az uralkodó és a magyar rendek közti viszonyt szabályozó alkotmány felfüggesztése és a 3-3 német és magyar tanácsosból álló Gubernium felállítása (1673. február 27.) tűnik. Ez a késve felállított új kormányszerv inkább csak az utókor emlékezetében vívott ki magának különösen rossz hírnevet. (Jókai Mór valóságos ördögnek ábrázolja az elnökévé kinevezett Johann Gaspar Ampringent, a Német Lovagrend nagymesterét.) A közhiedelemmel ellentétben azonban nem szűntek meg a hagyományos rendi hivatalok sem. Sőt, tulajdonképpen továbbra is ezek határozták meg az adminisztrációt, hiszen a Guberniumnak nem volt apparátusa, s 1681-es megszüntetéséig nem sok vizet zavart.

Az 1671. évi alkotmányátalakítás lényegében fiskális természetű volt. Addig a katonaság fenntartására szánt adót az országgyűlések határozták meg és a vármegyék szedték be (amelyek ráadásul ebből vonták el saját működésük anyagi alapjait is). A befolyt összeg méltán mondható jelképesnek; ha az osztrák, cseh és morva rendeket nem sikerül bevonni az előterük védelmének finanszírozásába, a legendás magyar végvárrendszer belátható időn belül összeomlik. (Főleg, hogy a német birodalmi segélynek is csak egy része jutott el rendeltetési helyére.)

Az Udvari Kamara 1671-ben fordított a katonaság fenntartására szánt összeg begyűjtésének módszerén. Többé nem törődött az országgyűlések vállalásával – nem is törődhetett, hiszen

az uralkodó 1662 óta nem hívta össze a diétát –, hanem a szükséges összegből indult ki. Oly módon, hogy a 870 000 forintra kalkulált összeget vármegyékre és azokon belül portákra bontották le.

Az állami adó növekedése elviselhetetlennek tűnik, valójában a porta mint kivetési és behajtási egység mögött oly nagy gazdasági erő húzódott meg, hogy még az új megterhelés is töredéke volt az Európában – kivált a Franciaországban – megszokottnak. Az első pillantásra félelmetesnek tűnő emelés – amelyet I. Lipót már az év nyarán a felére mérsékelt – nem is váltott ki különös izgalmat, már csak azért sem, mert a vármegyék – a behajtás továbbra is ezek feladata maradt – mesterien értettek az adóalap csökkentéséhez. A befolyt összeg évről évre látványosan csökkent, s ezen adónem megszüntetése idején (1681) már alig haladta meg az 1671 előtti szintet. Az eset – sokadmagával – jól példázza, hogy saját helyi apparátus nélkül a legjobb elképzeléseket sem lehet keresztülerőszakolni, márpedig Bécsnek az alkotmány felfüggesztése után sem volt vidéki hierarchiája; továbbra is a vele mindenben ellentétes érdekű vármegyék és városok közreműködésére szorult.

Végváriak szélnek eresztése

Valószínűleg másként alakul a helyzet, amennyiben az Udvari Kamara és a Haditanács megtalálja a magyar végvári katonaság érdekeltté tételének módját, s rájuk bízza a behajtást. Ehelyett I. Lipót 1671. december 22-én kelt pátensével szélnek eresztette a végvári katonaság kétharmadát, hogy helyet csináljon a végvárakba telepítendő idegen zsoldosoknak, akiktől a rebellis magyarok féken tartását remélte. Az átgondolatlan rendelkezés katasztrofális eredménnyel járt.

Az országba végül is sohasem érkezett meg a tervezett létszámú zsoldoshad, amelyet a speciális magyar viszonyok közt a hétköznapokban amúgy sem lehetett volna használni – mivel nem ismerték a terepet, nem merészkedtek hódoltsági területre, így eleve elestek attól a jövedelemtől, amelyet a magyar földesúri adók behajtásával szerezhettek volna. Váraik foglyai voltak, akik a töröknek alig okoztak akár csak bosszúságot is. Katonai szereplésük teljesen elhanyagolható volt, leginkább a környékbeli jobbágyságot szipolyozták, miközben a számukra ismeretlen viszonyok között vajmi kevés segítséget tudtak nyújtani nekik, akár a török portyázók, akár az országban mérhetetlenül elszaporodott rablók ellen. Forrásaink tükrében egész működésük funkciótlannak tűnik, jóllehet egyes felső-magyarországi főkapitányok eléggé hatékonyan tevékenykedtek a császári pozíciók megvédésében. Persze, nem annyira a törökökkel, mint inkább a vármegyékkel szemben, amelyeket saját alárendeltjeinek tekintettek.

A gazdátlan légió sorsa

A magyar végvári katonaság elbocsátása azonban ennél sokkal súlyosabb következményekkel járt. Messze volt már az a kor, amikor a hadfiakat vissza lehetett terelni a földművelői státusba (jóllehet a hajdútelepek létesítése országszerte folyt). Miután Apafi Mihály Erdélyében sem fogadták be őket, az elbocsátott, de gyakran továbbra is egy testületként bolyongó végbeliek és kisebb csoportokban a birtokaiktól megfosztott nemesek Erdély előterében torlódtak fel. Vagyis a szultán vendégszeretetét élvezték, hiszen azok a részek – például Mezőtúr környéke – már rég török megszállás alatt álltak, sőt, immár a megszállt terület belsőbb részeihez számítottak.

A gazdátlan légiót az erdélyiek – közelebbről Teleki Mihály kővári kapitány, a fejedelem első számú tanácsosa – igyekeztek hasznosítani egy királyi magyarországi betörésre. Erdélyt a vasvári békeszerződés továbbra is török érdekszférának tekintette; a császár kivonta onnan azokat a hadakat, amelyek 1660-ban nagy erőfeszítések árán elvergődtek odáig. Akkor már az addig teljesen súlytalan I. Apafi Mihály viselte a fejedelmi méltóságot, miután azok, akiket a Porta II. Rákóczi György letétele után e posztra kijelölt, vagy nem váltak be, vagy életüket vesztették a belháborúban. Apafi – elsősorban felesége révén – meglepően rövid idő alatt összerázta a megkurtított ország maradék erőforrásait, s ismét kezdtek vele számolni az európai politikában is. Természetesen nem úgy, mint Bethlen Gábor vagy I. Rákóczi György korában, de a Lengyelországgal kapcsolatos kombinációban számottevő tényező maradt.

Az ún. bujdosók támadása 1671 szeptemberében indult, s kezdetben komoly sikereket hozott; olyannyira, hogy a Petróczy István vezette csapatok uralmuk alá hajtották a királyi Magyarország legészakkeletibb részét, ahol Eperjes városa is a kezükbe került. Miután azonban októberben vereséget szenvedtek ugyanattól a császári generálistól, akit szeptemberben legyőztek, visszahúzódtak a nekik kijelölt partiumi részekre, miközben az erdélyi országgyűlés éles szavakkal ítélte el a vállalkozást.

Miután a bujdosók sem a Portától, sem Erdélytől nem kapták meg a várt támogatást – mindkét említett hatalom óvakodott tengelyt akasztani Bécscsel –, a mozgalom korabeli kifejezéssel élve a „fejetlen lábság" állapotába került. A szétszórtan elhelyezkedő egységek elvben Wesselényi nádor unokaöccsének, Wesselényi Pálnak a botja alá tartoztak, ám képtelenek voltak erőik egyesítésére. Teljesen marginalizálódtak: sem nekik nem voltak határozott terveik, sem velük nem kívánt senki komolyabb vállalkozásba fogni. Így aztán a hódoltsági nép sarcolásából éltek: kik mint törvényes földesurak – Wesselényi például kecskeméti részbirtokos volt –, kik mint azok cimborái vagy megbízottai. A hódoltság keleti részének hatalmi viszonyai teljesen összekuszálódtak: akadt olyan birtok, amelynek egyszerre három – egy török, egy kuruc és egy labanc – birtokosa volt, mivel az udvar az elkobzott birtokokat sietve továbbadományozta híveinek.

A bujdosók vezére

A sokfelé rángatott és vezetésében is megosztott bujdosóhadat végül is a királyi Magyarországról Thököly Imre mentette meg az eljelentéktelenedéstől és a felmorzsolódástól. Az Erdélybe menekülő ifjú gróf a fejedelem segítségével már 1677-ben hadat gyűjtött Erdélyben, majd energikusan hozzákezdett az elkanászodott csapatok újjászervezéséhez, s belevetette magát a Kelet-Magyarország „lágy részén", a szatmári és szabolcsi térségben folyó küzdelmekbe. A leszerepelt Wesselényi és Teleki helyett a bujdosók is őt tekintették vezérüknek, bár úgy hisszük, egyelőre nem volt egészen tisztában vállalkozása céljával, mint ahogy a francia király vagy Apafi sem, akik az előző években alkalomszerűen kísérleteztek a bujdosók hasznosításával. (Apafi célja nyilvánvalóan országának kikerekítése volt.)

Thököly nevét 1678 őszén vette szárnyaira a hírnév. Bár a bányavárosok – tehát egy meglehetősen távoli célpont – ellen támadó csapatokat Teleki Mihály vezérelte, a vállalkozás igazi hőse Thököly volt: többek között a kezére került Körmöcbánya városa is. A következő év nyarán Thököly forma szerint is átvette a vezérletet a betegeskedő Telekitől. A bujdosók 1680-ban már a Vág völgyében portyáztak és beütöttek Morvaországba is. Bár az egyre féltékenyebb Apafi több ízben szavát vette, hogy csupán az ő közvetítésével tárgyal külföldi hatalmakkal, 1680. augusztus 15-én Thököly a saját nevében állapodott meg Lipót királlyal, aki Bereg, Ugocsa és Szatmár megyét jelölte ki téli szállásul a bujdosóknak. Ettől kezdve szokássá vált, hogy Thököly csapatai téli szállásul megkaptak három-négy királyi magyarországi vármegyét.

A bomlás világa

Az olvasó joggal kérdezheti, hogy az Erdély északnyugati előterében folyó, némelykor Felső-Magyarország egész keleti felére kiterjedő küzdelemnek mi volt a motívuma és a célja. Nyilvánvaló, hogy minden fontosabb szereplőnek megvoltak a maga külön elképzelései és érdekei, csak az általuk remélt kibontakozást tudjuk nehezen elképzelni. Analógiául kínálkozik ugyan Thököly – alább tárgyalandó – Közép-Magyarországa, ám kicsi a valószínűsége annak, hogy az 1670-es években akadt olyan épelméjű politikus, aki elhitte: képes kiszakítani a királyi Magyarországból egy részt, s azt meg is tudja védeni. Bármennyire távol is hadakoztak e térségtől a Habsburg-hadak, helyben is akadtak olyan ezredek, amelyek szükség esetén könnyűszerrel elbánhattak volna az irreguláris hadviselésben jeleskedő erdélyiekkel és kurucokkal.

Ha önmagában nézzük, az egész eseménymenetet áthatja a felbomlás hangulata. Érezhető, hogy egy évszázadokon át funkcionáló rendszer a végnapjait éli. A kortársak megítélését jól jellemzi, hogy az Erdély rovására dinamikusan terjeszkedő törökök megtűrték a bujdosókat saját területükön, anélkül hogy valami céljuk lett volna ezzel. Jóllehet a bujdosók már 1672-ben próbálkoztak a Portán, a központi vezetés csak 1681-ben – aligha Thököly sikerei hatására – kezdett komolyabban érdeklődni a helyzetben rejlő lehetőségek iránt. Áprilisban a szultán utasította Apafit, hogy haderejével támogassa a bujdosókat. Májusban Ibrahim budai pasa értesítette Thökölyt, hogy a szultán hajlandó fegyveresen segíteni, ha a királlyal 1680. novemberben kötött fegyverszünetet felmondja.

A Porta által elrendelt újabb hadjárat eleve a széthúzás jegyében indult: Apafi – immár sokadszor – kötelezvényt állíttatott ki Thökölyvel, hogy elfogadja az ő parancsnoklását. Az augusztusban indult támadáshoz ezúttal török csapatok – a váradi pasa emberei – csatlakoztak. A három elemből így összeállt sereg Szabolcs megyei várakat támadott; legnagyobb foglalása Kálló bevétele volt. Közben megszakítás nélkül folytak a tárgyalások Thököly és az 1681. évi soproni országgyűlésen nádorrá választott sógora, Esterházy Pál között a bujdosók visszacsábításáról. A kurucok vezére különböző ürügyekkel visszautasította a behódolást, bár 1681. november 13-án Szoboszlón fegyverszünetet kötött I. Lipóttal. Miután október 21-én Apafi is elbocsátotta a török segédhadakat – Thököly már korábban elvált tőle –, a háborúskodás anélkül ért véget, hogy komolyan változtatott volna a térség erőviszonyain.

Látszatra a hadjárat csupán arra volt jó, hogy további zavarokat támasszon Erdély északnyugati előterében, ahol jószerivel már egy évtizede áttekinthetetlen hatalmi viszonyok uralkodtak. Valójában a figyelmes szemlélő számára végre kirajzolódnak az események hátterében meghúzódó távlati célkitűzések. Thököly nem kisebb célt tűzött maga elé, mint hogy egy újabb országot szakít ki magának az ország területéből. Vagyis megvalósítja azt, amit Wesselényiék 1666-ban terveztek: hogy a királyi Magyarországot is török felügyelet alá helyezik. A kurucok követet küldtek a Portára azzal a kéréssel, hogy a szultán nevezze ki Thökölyt Magyarország (értsd: a pillanatnyilag Habsburg-kézen levő Magyarország keleti részének) fejedelmévé, aki cserébe vállalja, hogy – természetesen török segítséggel – a szóban forgó területet IV. Mehmed uralma alá adja. Miután a török kormányzat fogékonynak bizonyult e tervek iránt, beteljesedtek Apafi Mihály legsötétebb balsejtelmei. Hiába csikarta ki kötelezvények sorát Thökölytől, bekövetkezett az, amitől már Erdélybe menekülésekor tartott: Thököly a maga gyanús hadával fontosabbá vált a Porta számára, mint ő. Ennek írásos bizonyságát kapta abban a szultáni fermánban, amely magyarországi hadjáratra rendelte az erdélyi csapatokat – értsd: Thököly támogatására –, s amelyet az áprilisi fogarasi országgyűlésen ismertettek.

Vezéri buzogány
(17. század első fele)

Csákányfokos (17. század)

Nemzetközi kitekintés

Ideje kitekinteni a nemzetközi színtérre, hogy lássuk, az érdekelt hatalmak – elsősorban persze az Oszmán, illetve a Habsburg Birodalom – döntéseit milyen események és törekvések motiválták. Például mi volt az oka, hogy mindkét nagyhatalom érdeklődése egyszerre élénkült meg a magyarországi hadszíntér iránt, jóllehet a magyar–horvát végvárvonalak mentén csendesen folyt az élet a maga másfél évszázad alatt kialakult medrében, s csupán Erdély előterében, az isten háta mögötti román vajdaságokban regisztrálhattak számba vehető hadmozgásokat. Közel sem olyan jelentőségűeket azonban, amelyeknek a két nagyhatalom beavatkozása nélkül valaminő kifutásuk, nemzetközi politikai hatásuk lett volna. Bécs mégis szükségesnek ítélte, hogy vallási engedményekkel, általános amnesztiával – ami Thököly embereire is kiterjedt, sőt, elsősorban nekik szólt – és a huszonnégy esztendeje üres nádori tiszt betöltésével erősítse a bizalmat a magyar rendekben. Az 1681. évi soproni országgyűléssel nagyjából egy időben döntött úgy a Porta, hogy a magyar hadszíntéren magához ragadja a kezdeményezést. A két váltás aligha lehetett független egymástól.

A Habsburg Birodalom nyugati politikájának lényegét könnyű összefoglalni: felerősödött az a sárdagasztás, amelyet I. Lipót császár a Napkirállyal, XIV. Lajossal folytatott, elképzelésük szerint az európai hegemóniáért, valójában azonban a határos területek – elsősorban Savoya, Baden-Württemberg és Elzász-Lotaringia – birtoklásáért. A háborúskodás elhúzódása önmagában is jelzi, hogy az erőviszonyok meglehetősen kiegyenlítettek voltak, s hol az egyik, hol a másik félhez szegődött a hadiszerencse. Rendszerint attól függően, hogy a tengeri hatalmak – Hollandia és Anglia – éppen melyiknek a pártját fogták.

A földrajzi konstelláció e tekintetben a Habsburgoknak kedvezett. Nem lévén közös határuk, nem bonyolódhattak közvetlen konfliktusba sem Hollandiával, sem Angliával, miközben Franciaország hol ezzel, hol azzal a tengeri hatalommal akasztott tengelyt. 1664-ben azért volt szükséges a keleti háború gyors lezárása – áldozatok árán is –, mert már ekkor világosan látszott, hogy küszöbön áll a háború a spanyol örökség kérdése miatt. Spanyolországra és tengerentúli gyarmataira már ekkor egész Európa potenciális zsákmányként tekintett. Így aztán érthető módon kapósnak bizonyultak a madridi hercegnők, akik közül az idősebb infánsnőt XIV. Lajos, a második lánygyermeket, Margitot pedig I. Lipót vette feleségül. Az osztrák Habsburgok azonban egyáltalán nem lehettek bizonyosak a család spanyol ágának hagyatékában, amelyet pedig az elemi logika mellett dinasztikus szerződések is biztosítottak számára.

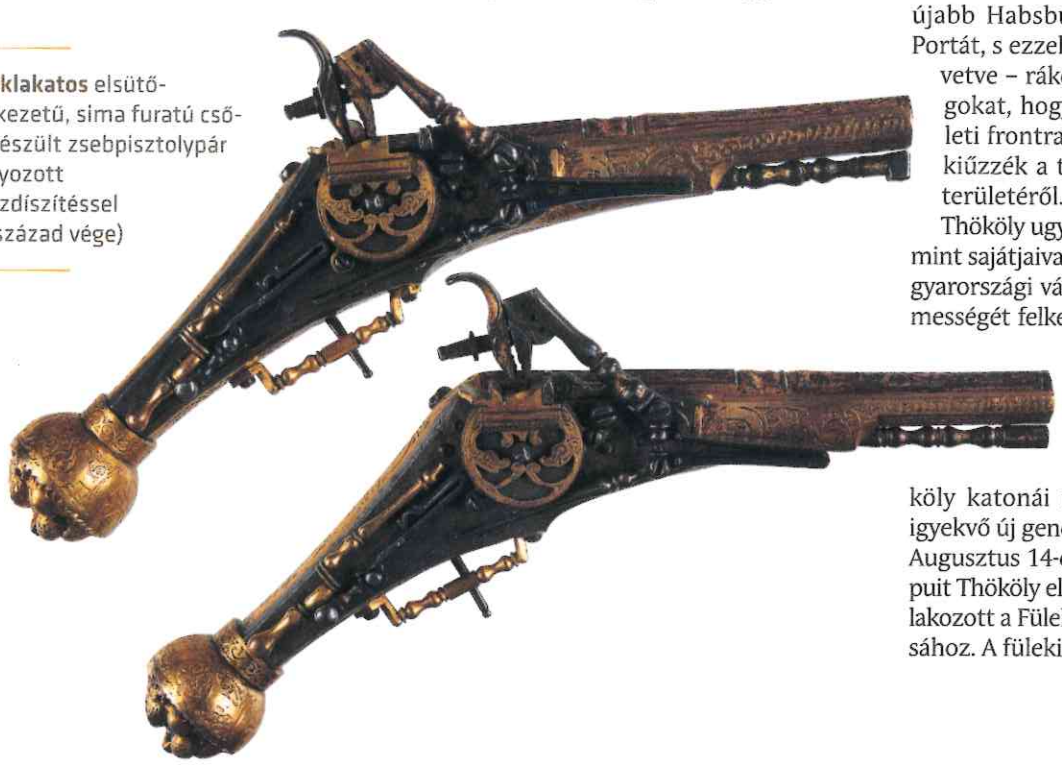
A nyugati fronton történtek közvetlenül is kihatottak Erdély külpolitikai státusára és politikai súlyára. A Habsburgok hátában szövetséges után kutató franciák 1677 elején felvették a kapcsolatot Lengyelországgal, s a májusban Varsóban aláírt szövetségi szerződésbe bevették Apafi Mihály Erdélyét, sőt a bujdosókat is, akiknek a francia diplomácia 100 ezer tallér segítséget ígért. Csak egy bökkenő volt: a Porta kategorikusan megtiltotta Apafinak, hogy háborút indítson I. Lipót ellen.

Nagyravágyó nagyvezír

Az 1660-as években azok számára, akik nem ismerték az Oszmán Birodalom belső viszonyait – pontosabban: súlyos belső válságát –, úgy tűnhetett, hogy az Oszmán Birodalom újabb felemelkedés előtt áll. Köprülü Ahmed nagy nyereséggel zárta a magyarországi hadjáratot, majd 1666-ban a nyugat-ukrajnai kozákok elismerték a Porta fennhatóságát, amely a Lengyelország ellen viselt, 1672. évi háború során ténylegesen is megszerezte ezeket a területeket. Leginkább azonban a tizenöt esztendőn keresztül ostromolt krétai Kandia bevétele növelte meg az oszmánok önbizalmát.

Az 1676-ban nagyvezírré kinevezett Kara Musztafa – miután az 1678–81. évi orosz háborúban is diadalmaskodott – már nagy hódítónak látta önmagát, s az a végzetes ötlete támadt, hogy Nagy Szulejmán példáját követve megpróbálkozik a császárváros ostromával. E döntésében nagy szerepet játszottak a helyi török erők és Thököly 1682. évi sikerei. Egy német kollégánk szarkasztikusan azt írja: Thököly egyetemes történeti érdeme, hogy belerángatta az újabb Habsburg-ellenes háborúba a Portát, s ezzel ő lett az, aki – igaz, közvetve – rákényszerítette a Habsburgokat, hogy ismét figyeljenek a keleti frontra, végső soron arra, hogy kiűzzék a törököket Magyarország területéről.

Thököly ugyanis 1682 júliusában már mint sajátjaival rendelkezett a felső-magyarországi vármegyékkel, amelyek nemességét felkelésre utasította. Ekkorra a felső-magyarországi főkapitány székhelye és egyben a térség központja teljesen magára maradt, júliusban Thököly katonái még az állomáshelyére igyekvő új generálist is kézre kerítették. Augusztus 14-én Kassa megnyitotta kapuit Thököly előtt, aki ezt követően csatlakozott a Füleket ostromló Ibrahim pasához. A füleki őrség szeptember 10-én

Keréklakatos elsütőszerkezetű, sima furatú csővel készült zsebpisztolypár aranyozott bronzdíszítéssel (16. század vége)

Testőrbárd (18. század)

megadta magát. (Fülek azért volt szálka a törökök szemében, mert ennek katonái valósággal megszállás alatt tartották a Duna–Tisza közi hódoltságot, mondhatni: annak adóztatásából és szipolyozásából éltek.)

Orta Macar

IV. Mehmed szeptember 16-án a füleki mezőn hozta létre ünnepélyesen közzétett fermánjával a Közép-Magyarországnak (Orta Macar) nevezett új alakulatot. A szultán évi 40 000 tallérban határozta meg a töröktől függő új államalakulat évi adóját. Miközben a leforrázott Apafi elvonult Erdély felé, szeptember végén Thököly hadai már a bányavárosokat hódoltatták, s az új fejedelem Körmöcbányán saját pénz verésébe kezdett. Ezzel az egykor egységes Magyar Királyság immár négy részre szakadt; ezek közül három a Portától függött: a hódoltság közvetlenül, a két szomszédos fejedelemség közvetve.

Ne higgyük, hogy a Thököly által elfoglalt terület afféle hatalmas katonai tábor volt. A fejedelemnek határozott elképzelései voltak az állam felépítéséről és működtetéséről. Első központi intézménye a Kassán székelő Szepesi Kamara volt, amely Felső-Magyarország jövedelemforrásait kezelte, s így teljes áttekintéssel rendelkezett a környék gazdasági viszonyairól. Thököly lényegében zökkenőmentesen birtokba vette a Vágtól keletre eső vármegyék szolgálatait; csupán annyi változott, hogy ettől kezdve nem Bécs, hanem az ő parancsait követték. Bár komoly szakértői gárda sorakozott fel mögötte közigazgatásban jártas köznemesekből (ezek maradtak leghűségesebb hívei), az 1683 januárjában Kassán rendezett országgyűlésen egyes városok és vármegyék nagyon szerették volna látni a szultáni atnamét. Bár a fejedelem nem engedett nekik, a rendek 54 ezer forint adót szavaztak meg számára.

Téves török konklúzió

Mindebből Kara Musztafa egy egész sor hibás következtetést vont le, igaz, Thököly tudósításai is jelentős mértékben hozzájárultak a téves kép kialakulásához. A nagyvezír azt olvasta ki az 1682. évi eseményekből, hogy a Habsburg-hatalom szétzilálódott, a magyar nemesség pedig felszabadítóként várja seregeit, amelyeket április 1-jén indított útnak Drinápolytól. Thököly már a nagyvezír megindulásának hírére is sikert sikerre halmozott: sorra foglalta el a Bécs előterében levő városokat, miközben Pozsony elfoglalásakor a Szent Korona is a birtokába került. Emberei buzgón követték a Dunántúlon keresztül Bécs felé igyekvő török és tatár csapatokat, sorra átvették a töröknek meghódolt városokat és várakat, fogadták a környékbeli nemesség hűségnyilatkozatát.

Amikor azonban a háború komolyra fordult, Thököly bölcs önmérséklettel tisztes távolból követte a nagyvezír hadmozdulatait. Nem sok haszna volt Kara Musztafának az erdélyi hadból sem, végül a győri híd védelmével bízta meg Apafit. Paradox módon a legnagyobb segítséget a töretlen törökellenességükről híres nyugat-dunántúli nagybirtokosok nyújtották neki azzal, hogy óvakodtak Bécs segítségére sietni. Igaz, a nagyvezírnél is mindössze három olyan főúr jelentkezett, aki Thököly alattvalójának tartotta magát. (Egyes későbbi híradások szerint a nyugat-dunántúli nagybirtokosok közül többen szívesen fogadták volna az eleve győztesnek tekintett törököktől az osztrák és a cseh tartományok fejedelmi tisztét.)

Bécs július 14-étől szeptember 12-éig tartó ostroma során a Rüdiger Starhamberg vezette védők többször is nehéz helyzetbe kerültek, de szilárdan kitartottak mindaddig, amíg a keresztény hadak ellentámadása kibontakozott. ◆ (2000/5.)

NÉVJEGY

SZAKÁLY FERENC

Zalaegerszeg, 1942. október 28.
Budapest, 1999. július 6.

A történelemtudomány kandidátusa (1976), doktora (1992); az MTA tagja (levelező: 1995); Szűcs Jenő-díj (1993), Pro Urbe Budapest Díj (1997)

MUNKÁSSÁGA

A kora újkori magyar történelem nagy hatású, elemző, szintetizáló, nem egy történeti kérdést új megvilágításba helyező, a történeti problémákat eredeti módon megoldó kutatója. Az egyetemen Kumorovitz Lajos Bernát, Mezey László és Mollay Károly volt rá nagy hatással, de Kosáry Domokos is támogatta. Kedvelt kutatási területe a török–magyar katonai és diplomáciai érintkezés korai szakasza, a törökök berendezkedése, a török–magyar érintkezések és a törökök kiűzéséhez kapcsolódó háborúk története volt. Több írásában vizsgálta a Habsburgok magyarországi szerepét és az ország gazdaságát európai összehasonlításban. Munkáiban mindig a múlt sokszínűségére figyelmeztette az olvasót. A Történettudományi Intézet osztályvezetőjeként komoly erőket mozgósított a tudomány szervezése és működtetése érdekében, aminek szerves részét alkották a népszerűsítő munkák és előadások.

FŐBB MŰVEI

Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században (1969); A mohácsi csata (1975); Szalárdi János Siralmas magyar krónikája (1980); Magyar adóztatás a török hódoltságban (1981); Vesztőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534 (1986); Buda visszafoglalásának emlékezete 1686 (1986); Magyarok Európában II. Virágkor és hanyatlás 1440–1711 (1990); Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában (1994); Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez (1995); Magyar intézmények a török hódoltságban (1997); Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt, 1314–1525 (1998); Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából. Társszerző: Kubinyi András (2005)